

Şehir, Mimarî ve Koruma

Suphi SAATÇİ*

* Fatih Sultan Mehmet Vakıf University
İstanbul, Turkey
ORCID: 0000 0002 3775 4127
ssaatci@fsm.edu.tr (İletişim yazarı)

Görüş makalesi

Geliş: 09/12/2019

Düzenleme Sonrası Geliş: 15/01/2020

Kabul: 29/01/2020

Yayımlanma: 31/01/2020

Öz

Bir arada yaşama içgüdüleriyle oluşan yerleşme çekirdeklerinin gelişmesi sonucu meydana gelen şehirler, insanlık tarihinin en önemli icadı sayılır. İnsanların ortaya koyduğu çok zengin ilişkiler ağının merkezi olan şehirde oluşan açık veya kapalı mekânların fiziksel tasarımı, mimarlık adı ile tanımlanan meslek tarafından gerçekleştirilmiştir. Uygarlığın beşiği olan şehir, uygarlık tarihinin de okunduğu kültürel, sosyal ve sanatsal birikimlerin toplamını yansıtan önemli mekânlardır. İslami şehir anlayışını zenginleştiren Türkler, Anadolu coğrafyasını canlandırarak halkı refaha kavuşturmuşlardır. Anadolu'da güvenliğin sağlanması üzerine kaleler önemini kaybetmiş, şehir dokuları surların dışında gelişmeye başlamıştır. Güvenin sağlanması sayesinde ticaret hayatı gelişmiş, halk huzur ve barış içinde hayatını sürdürmüştür. Selçukluların mirasını devralan Osmanlılar İstanbul'un fethi ile sadece Türk tarihinin değil, dünya tarihinin de seyrini değiştirmişlerdir. İznik, Bursa, Edirne ve İstanbul gibi şehirleri, Osmanlı mimarisinin özgün yapıları ile süslemişlerdir. Şehirde oluşan mimarlık abideleri ile tarihî dokuların korunup yaşatılması büyük önem taşımaktadır. Bu bakımdan kadim şehir dokularının sağlıklı bir şekilde yaşatılması için, toplumun koruma bilincine sahip olması gerekir. Bu bilincin geliştirilmesi de ancak bu alanda uygulanacak bir kültür politikası ile mümkün olabilir.

Anahtar Kelimeler: Şehir, mimari, koruma, medeniyet, Osmanlı şehirleri

City, Architecture and Conservation

Suphi Saatçi*

* *Fatih Sultan Mehmet Vakıf University
Istanbul, Turkey*

ORCID: 0000 0002 3775 4127

ssaatci@fsm.edu.tr (Corresponding author)

Opinion Article

Received: 09/12/2019

Received in revised form: 15/01/2020

Accepted: 29/01/2020

Published online: 31/01/2020

Abstract

Cities formed as a result of the development of settlement cores formed by the instinct of living together are considered as the most important invention of human history. The physical design of the open or closed spaces formed in the city, which is the center of a very rich network of relations, was realized by the profession defined by the name of architecture. Being the cradle of civilization, the city is an important place reflecting the sum of cultural, social and artistic accumulations in which the history of civilization is read. The Turks, which enriched the understanding of Islamic cities, revived the geography of Anatolia and made the people prosper. In order to ensure security in Anatolia, the castles lost their importance and the city's textures began to develop outside the walls. Thanks to the establishment of trust, trade has developed and the people have lived in peace and tranquility. With the conquest of Istanbul, the Ottomans who took over the heritage of the Seljuks changed the course of not only Turkish history but also world history. They decorated the cities like İznik, Bursa, Edirne and İstanbul with the original structures of Ottoman architecture. It is of great importance to preserve and maintain the historical monuments and architectural monuments in the city. In this respect, in order for the ancient city tissues to survive in a healthy way, the society must have a conservation awareness. This awareness can only be developed through a cultural policy to be implemented in this field.

Keywords: City, architecture, conservation, civilization, Ottoman cities

1. ŞEHİRLERİN KURULUŞU VE GELİŞMESİ

İnsanlık tarihi boyunca yeryüzünde bırakılan en çarpıcı ve en önemli izler, hiç şüphesiz ki yerleşim merkezleri olan şehirlerdir. Kuruluşu, gelişmesi, coğrafi konumu ve topoğrafyası, iklimi, ticarî ilişkileri ve ulaşım ağları ile şehirler giderek daha da önem kazanırlar. Şehirler tarihi ve bazen yaşanan siyasî şartlardan da geniş çapta etkilenir. Yaşanan tarihî maceralara göre aynı kaderi paylaşan insan toplulukları, bir arada yaşamak zorunluluğu karşısında şehirlerine sıkı biçimde bağlanırlar.

Şehir insanoğlunun yeryüzünde ortaya koyduğu çok zengin ilişkiler ağının fiziksel örgüsüdür. Şehir mekânlarının oluşumunu gerçekleştiren mimarlık, aynı zamanda uygarlığın beşiğini hazırlamak için vardır. Çünkü uygarlık şehirlerde oluşur. Bu bakımdan uygarlığın tarihi, şehirlerin tarihidir. Şehir uygarlığın sahnesidir. Bu sahnede sergilenen uygarlığın objeleri, insanlık tarihini, insanlığın serüvenini, el emeği, göz nuru ile meydana gelmiş sanatını gösterir. Şehirleşme de medenileşme uygarlaşma, yani insanların güven içinde, konforlu ve sağlıklı yaşamasının kaçınılmaz bir sürecidir. Bu süreçte bir şehrin insanları kendi dünya görüşlerini, sosyal ve toplumsal ortaklıklarını huzur içinde paylaştıkları bir ortamda sürdürürler.

Şehrin varlık özelliklerinin en üst amacının, yaşayanların olduğu kadar, gelecek kuşakların da manevî-kültürel hayatının, algı ve davranış tercihlerinin en üst düzeyde gelişmesini sağlamak ve düzenlemek olduğu düşünülmektedir (Cansever, 1997: 121).

Aynı macerayı yaşayan ve aynı kaderi paylaşan toplulukların ortak güvencesi, şehir kuruluşunun önemini ortaya koymuştur. Bir arada güven içinde yaşamak, günlük ticarî ve iktisadî hayatını güvence altında sürdürmek düşüncesi, şehrin benimsenmesini ve ortak bilinçle geliştirilmesini zorunluluk haline getirmiştir.

Şehir kimliğinin karmaşık bir kavram olduğunu, bunun çok basit bir tanımla analiz edilmesinin doğru olmadığını kabul etmekle birlikte, şehirlerin kimlikleri, benlik algıları, dünya görüşü ve kültürel bakış arasındaki ilişkiler mimarî, iktisadî ve bazen gündelik hayat gibi birçok alana da yansır. Bu bakımdan şehirlerin kültürü ve kimliği sakinlerinin hayatlarına sinmiş olur (Arlı, 2019: 54).

İnsanlar yaşadıkları coğrafi şartlara ve yaşama geleneğine bağlı olarak yaşadıkları şehir dokusuna tarihin akışı içinde biçim vermişlerdir. Her topluluk da dünya görüşü ve geçirdiği tarihî maceraya göre yaşadığı şehir örgütüne biçim ve kimlik kazandırma yolunda farkında olsun veya olmasın katkı sağlamıştır.

2. TÜRKLERDE ŞEHİR

Türklerin bugüne kadar sıfırdan şehir inşa etmedikleri, daha önce kurulan şehirlere yerleştikleri yolunda bazı görüşler ifade edilmektedir. Bu tezi ileri sürmek için, özellikle Türklerin Atayurtları olan Orta Asya şehirleri hakkında çok ciddi ve arkeolojik araştırmaların sonuçlarını görmek gerekir. Bu hususta aceleci davranmak doğru değildir. Esasen Türklerin Atayurtlarının şehircilik ve mimarlık tarihleri hakkında Batı Türk dünyasının çok ayrıntılı bilgilere sahip olduğunu söylemek durumunda değiliz.

Atayurtlarından dünyaya dağılan Türklerin, egemen oldukları coğrafi bölgelerde daha önce kurulmuş şehir dokularına zenginlik kattıkları biliniyor. Orta Asya ve İran

coğrafyasından Anadolu'ya kadar uzanan ve yaklaşık iki yüzyıl süren Büyük Selçuklu Döneminde Oğuz boyları yoğun biçimde Anadolu coğrafyasına akmıştır. İslam şehirlerine canlılık getiren ve bunun parlak örneklerini ortaya koyan Selçuklu Devleti, Türk şehircilik tarihine büyük zenginlik katmıştır.

Selçuklular 1071 Malazgirt zaferinden sonra Anadolu topraklarını vatan edinmişler ve doğudan itibaren yerleştikleri şehirleri birer Türk-İslam beldesine dönüştürmüşlerdir. Şehirlerin imarına önem veren Türkler, kendi medeniyet tasavvurlarına göre geliştirdikleri yapıları yerleştikleri şehirlere döşemişlerdir. Yapıcılık alanında canlılık gösteren Anadolu Selçukluları, ortaya koydukları mimarî anıtlar ve şehirlere kazandırdıkları değerler ile Anadolu coğrafyasını geniş çapta zenginleştirmişlerdir. Doğu halkları arasında İslami anlayışı şehre en çok uyarlayan millet Türklerdir. İnsanın hayatını düzenlemek üzere meydana getirdiği en önemli, en büyük fiziki ürün ve insan hayatını çerçeveleyen yapı olan şehrin imajı İslam kültüründe cennet tasavvurunun bir yansımasıdır (Cansever, 1997: 124).

Mimarlık tarihinde taş yapı geleneği olarak ortaya çıkan Selçuklu üslubunda inşa edilen taç kapılarının büyüleyici plastikleri, bu dönemin zengin mimarî örneklerini oluşturur. Özellikle medrese mimarisini bütün bir İslam coğrafyasında yaygınlaştıran Selçuklu Devleti, öğrencilerin eğitimlerini yatılı ve ücretsiz olarak sürdürmelerine imkân vermiştir. Selçuklular ayrıca kervansaraylar tasarımında büyük bir atılım göstermiştir. Anadolu'da şehirler arasında yüzün üzerinde inşa edilen kervansaraylar, bu coğrafyada ticarî canlılığı arttıran yapılar olarak seyahate ve ticarî hayata büyük imkân sağlamışlardır. Bu dönemin başarılı tasarımlarının bir diğeri olan Selçuklu kümbetleri (mezar anıtları), türbe mimarisinde özgün yapılar olarak dikkat çekerler. Ayrıca cami, mescit, han, bedesten ve hamam gibi yapı türleriyle ihya edilen şehir dokuları yeni bir kimliğe kavuşmuştur. Böylece Erzurum, Sivas, Kayseri ve Konya gibi yerleşmeler Selçuklu medeniyetini temsil eden başlıca şehir kimlikleri ile ön plana çıkmışlardır.

3. KALE VE SURLARIN ÖNEMİNİ KAYBETMESİ

Anadolu'da güvenliği sağlayan Selçuklular, ticaretin gelişmesine önem vermişlerdir. Anadolu şehirleri arasında ticaret yollarının artması, yol ağları üzerinde kafilelerin güvenlik içinde seyahat etmesine imkân sağlayan kervansarayların yapılması Selçuklu Devletinin büyük başarılarından biri sayılır. Anadolu'da inşa edilen yüzün üzerindeki kervansaray yapısı, insanların her türlü ihtiyacını sağlayan küçük birer şehir gibiydiler. Kale surları gibi kalın ve sağlam beden duvarlarına sahip kervansaraylarda mescit, yazlık oturma ve dinlenme salonu olan eyvanlar, okuma ve oturma mekânları, hamam, yatak odaları, mutfak ve yemek salonları vardı. Herkese kervansarayın imaretinden sıcak yemekler ikram edilirdi. Yolcuların burada kalıp dinlenmelerine, ağırlandırmalarına imkân verilirdi. Kervansaraylar ayrıca at, deve ve katır gibi yük ve binek hayvanlarının dinlenmesine elverişli geniş ahırlara sahipti. Burada hayvanların bakımlarının yapılması ve yemlerinin temini devlet tarafından sağlanırdı.

Selçuklu Devletinin ülkede güveni sağlaması sayesinde halk, büyük bir huzur ve barış içinde hayatını sürdürür ve her türlü yöne serbest biçimde seyahat ederdi. Bu dönemde Anadolu şehirlerindeki kale ve surlar önemini kaybetmiş, şehir dokuları surların dışında gelişmeye başlamıştır. Böylece huzur ve güven ülkesi olan Anadolu toprakları bir hukuk devleti olarak önemli bir cazibe merkezi olmuştur. Civar ülkelerden Anadolu'ya gelip yerleşen, devletin sağladığı asayiş ve güven içinde ticaret işlerini ve sanatını yürüten her türlü meslek ve zanaat sahibi esnaflar hayatlarını Anadolu topraklarında sürdürmeyi tercih etmişlerdir.

Selçuklu sultanları dinî tesisler kurmak ve bunları sosyal bir merkez yapmak için büyük çabalar harcadılar. Böylece şehir dokusu, sosyal hayatın çekirdeği olan camilerin etrafında gelişmeğe başlamıştır. Tuğrul Bey'in "kendime bir köşk yapıp da yanında bir cami inşa etmezsem Allah'tan utanırım" sözleri, cami yapımına sultanların verdiği önemi vurgular. Bilginler ve öğrenciler için vakıflar kuran Selçuklu Devleti, ücretsiz eğitim sistemini veren medreseler inşa etmişlerdir. Alp Arslan zamanında, Bağdat'ta kurulan (1067) Nizamiye medreseleri, hızla yayılarak bütün İslam ülkelerine yayılmıştır. Bağdat'tan sonra Isfahan, Rey, Nişapur, Merv, Belh, Herat, Basra, Musul gibi büyük merkezlerde kurulan ilk medreseler de Nizamiye adını almış ve sonradan diğer isimlerle başka medreseler de kurulmuştur.

Selçuklu Devletinin İslam coğrafyasına medrese yapıları ile de zenginlik kattığı gibi, Anadolu'da da medrese kültürünü yerleştirmişlerdir. Medresede eğitim gören öğrenciler, ücretsiz yatılı olarak devletin himayesinde eğitim sürelerini tamamlayarak İslam dünyasına dağılmışlardır. Böylece aydınlanma çağının elçileri olan yüzlerce değerlin yetişmesine zemin hazırlanmıştır. Bu sayede İslam coğrafyasında önem kazanan şehirler ilim ve irfan merkezleri olmuş, kültür, sanat, fikir ve düşünce alanında pek çok değerli insan yetişmiştir (Turan, 2009: 324-330).

Anadolu şehirleri cami, medrese, darüşşifa, imaret, çarşı, bedesten ve pazarların etrafında kümelenen mahallelerin oluşmaya başlamasıyla gelişmelerini sürdürmüştür. Yerleşmelerin dokularına katılan bu mimari elemanlar, Anadolu şehirlerinin en belirgin anıtları olmuşlardır. Aydınlık, huzur ve güven içinde yaşayan şehirler, aynı dünya görüşüne sahip insanların zevkine ve tercihine göre biçimlenmeğe başlamıştır. Erzurum Çifte Minareli Medrese, Sivas Gök Medrese, Kayseri Döner Kümbet ve Divriği Ulu Camii ve Şifahanesi Anadolu Türk mimarisi geleneğini oluşturan Selçuklu ve Beylikler döneminde inşa edilmiş Türk-İslam medeniyetinin özgün abideleridir.

Bir sevgi pınarı olarak insanlığa huzur ve saadet saçan Mevlâna, Konya ile bütünleşmiş evrensel bir değerdir. Günümüze kadar yapılan baskıları milyonları aşan Mesnevî divanı, Konya şehrinin manevî ikliminde yeşermiştir. Hacı Bayram-ı Veli, Hacı Bektaş, Yunus Emre gibi mürşitleri yetiştiren Anadolu toprakları Türk-İslam medeniyetinin merkezi olmuş, ilmin, irfanın ve eğitim dünyasının kaynağı haline gelmiştir.

4. OSMANLI MEDENİYETİNİN GELİŞMESİ

Selçukluların mirasını devralan Osmanlılar ise 14. yüzyıldan itibaren Batı Anadolu, Orta Doğu ve Balkanları İslam kültürünün sınırları içine aldılar. Bütün bu bölgeleri Osmanlı coğrafyasına katarak bayındır kıldılar. Daha da kucaklayıcı olan Osmanlı şehirleri, böylece her millettten ve inançtan, değişik içtimai kesimlerin bir arada yaşadığı yerleşim merkezleri olmuştur.

İznik, Bursa, Edirne ve İstanbul gibi şehirleri, Bizans'ın mirasına da saygı duyarak Osmanlı mimarisinin özgün yapıları ile süslemişlerdir. Osmanlı şehirlerinde oluşan mimarlık abideleri arasında özellikle ulu mabetler birinci sırada yer almıştır. Simgesel nitelikte olan bu yapılar şehirlere kimlik kazandıran toplumun ortak değerleri haline gelmiştir (Şekil 1, Şekil 2, Şekil 3, Şekil 4).

Sadece Türk tarihinin değil, dünya tarihinin de yönünü değiştiren İstanbul'un fethi, bizatihi İslam'ın da en büyük ve en mübarek zaferi kabul edilmektedir. Bir dünya başkenti olan İstanbul, konumu itibarıyla da büyük bir stratejik derinliğe sahip bir şehirdi. Eski dünyanın,

yani Amerika kıtasının keşfinden önceki zamanların dünya coğrafyasının da ortasında yer alır. Asya, Avrupa ve Afrika'nın, yani üç kıtanın kavşağında bulunan İstanbul, dünya medeniyetinin beşiği olan Akdeniz ile Karadeniz'i birleştiren bir konumdadır. Roma, Bizans ve en son Osmanlı Devleti dünyayı İstanbul'dan yönetmişlerdir.

Türk devlet geleneğine göre hakan, sultan ve beyler gibi tanınmış siyaset ve devlet ileri gelenleri, şehirleri bayındır hale getirmek için imar işlerine önem vermişlerdi. Türkler oturdukları beldeleri bakımlı tutmaya özen gösterdikleri gibi, yeni fethettikleri şehirleri de aynı biçimde imar etmeye çalışmışlardır.

Şehirlerin Simgesel Yapıları Ulu Mabetlerdir.

Şekil 1. (Solda) Fransa-Paris. Ortaçağ Gotik mimarisinin eşsiz bir örneği sayılan Notre-Dame Kilisesi (1163-1346) (Saatçi, 2013) Şekil 2. (Sağda) İtalya-Roma. Rönesans mimarisinin en gözde eseri San Pietro Bazilikası (1506-1614) (Saatçi, 2011)

Şekil 3. (Solda) Londra. St. Paul Katedrali (1675-1711) (Saatçi, 2014) Şekil 4. (Sağda) İstanbul. Osmanlı klasik mimarisinin simgesel yapısı Süleymaniye Camii (1550-1557) (Gülcü, tb)

İstanbul'u fethetmek idealine gönül veren Fatih Sultan Mehmet de şehirlerin fiziksel dokusuna önem vermiştir. İstanbul'u fetih kararı ile savaşa hazırlanan Fatih, şehrin zarar görmemesi için ilk önce barış yollarını aramış ve şehir halkına bu mesajını iletmiştir. Fatih Sultan Mehmet Han, savaşın tahribatına maruz kalmadan İstanbul'un teslim olması için büyük çaba göstermişti. Böylece tarihi dokusu zedelenmeden dünyanın incisi olan bu beldenin Osmanlı Devleti'ne geçmesini istemiştir.

Henüz genç yaşta olmasına rağmen bu denli olgun bir yaklaşımda bulunan Fatih, kendi adına düzenlediği vakfiyesinde şu beyti dile getirerek, şehir yapısına verdiği önemi göstermiştir:

Hüner bir şehir bünyâd etmektir (Marifet ve beceri bir şehir yapmaktır),

Reaya kalbini abâd etmektir (Halkın, milletin kalbini şenlendirmektir).

5. MEDENİYETİN ÖNEMLİ SAC AYAĞI MİMARİ

Medeniyetler şehirlerde oluştuğu için, medeniyet tarihi de şehirlerin tarihi anlamına gelir. Türklerin yerleştikleri şehirlerde inşa ettikleri medeniyet abideleri, o beldelere Türk-İslam hüviyeti kazandırmıştır. Osmanlı döneminde inşa edilen Bursa Ulu Camii, İstanbul Süleymaniye Külliyesi ve Edirne Selimiye Camii, bu şehirlerde medeniyetin birer tanığı olarak varlıklarını sürdüren simgesel yapılardır. Bu bakımdan “Kanuni Sultan Süleyman’ın dönemi hâlâ, Türk İstanbul’unun gelişim evresini temsil eder. Kanuni dönemi gerçekten de İustinianos dönemine eşittir. Bu da bir mimarın, Koca Sinan’ın dehasından kaynaklanır. Süleymaniye Külliyesi, Sinan’ın ve Kanuni Sultan Süleyman’ın İstanbul’a vurduğu bir damgadır. Ayrıca Süleymaniye, Türk kültüründeki şehir kavramını aydınlatan en önemli 16. yüzyıl kentsel bildirisidir.” (Kuban, 2010: 304)

Şehir ve kasabaları külliyeler, kervansaraylar, imaretler, yol ve köprülerle imar eden Osmanlı Devleti’ne ait kültür varlıklarının izlerini, günümüze kadar gelen yapılarla geniş bir coğrafyada görmek mümkündür. Mekke, Medine, Kudüs, Bağdat, Basra, Şam ve Halep gibi bütün bir İslam dünyasının önemli şehirlerini ihmal etmeyen Osmanlı anlayışı, diktiği abidelerle bu şehirlerin dokularını zenginleştirmiştir.

Kültür ve sanat alanında en yoğun gelişmelerin ortaya konduğu bu dönemin dev ismi hiç şüphesiz Mimar Sinan’dır. Yapıları o dönemdeki Hristiyan Avrupası ile karşılaştırılırsa, Sinan’ın konstrüksiyon bakımından İtalyan Rönesans mimarlarını aştığı, mimar ve mühendis olarak çağının en seçkinlerinin gerisinde kalmadığı görülür (Kos, 2019: 198-199).

Osmanlı’nın 16. yüzyılı ve özellikle Kanunî Sultan Süleyman zamanı, Türk ve İslam dünyasının en parlak dönemini simgeler. Bu dönemde büyük külliyeler inşa edilmiş, böylece Osmanlı şehirciliğinin en gelişmiş yapılar topluluğu yerleşim dokuları zenginleştirilmiştir. Böylece başkent İstanbul dünyanın en önemli cazibe merkezi olmuştur.

Cami merkezli külliye tasarımına önem veren Osmanlı mimarisi, 16. yüzyılda şehircilik alanında büyük bir başarı sağlamıştır. Bu dönemde şehir planlaması cami ve külliye biçiminde ele alınmıştır. Böylece külliye hem toplumsal refahın hem de kentsel tasarımın çekirdeği olmuş, cami ve çevresi de antik forumun yerini almıştır (Kuban, 2010: 306).

Bir cihan devleti olan Osmanlı’nın yönetim anlayışı Kırım ve Balkan coğrafyasını da içine alan pek çok imar işleri icra etmiştir. Dinî mimari yanında sivil mimari alanında da Osmanlı dönemi, İstanbul dışındaki yerleşme merkezlerinin imarını sürdürmüştür. Balkanlarda Osmanlı döneminde gelişen Saray Bosna, Üsküp ve Ohri gibi birçok yerleşmenin mimarî dokuları, kısa sürede Türk mahallesi karakterini kazanmış, Kastamonu, Safranbolu, Amasya, Kütahya ve Bursa’ya benzer yerleşmeler olarak ön plana çıkmışlardır (Şekil 5, Şekil 6).

Osmanlı Şehir Örnekleri

Şekil 5. (Solda) Ohri (Saatçi, 1997)

Şekil 6. (Sağda) Safranbolu (Saatçi, 2017)

Anadolu geleneksel mimarisinin aynı rengini taşıyan Bosna'nın Mostar şehrinde inşa edilen ve şehrin adıyla özdeşleşen Mostar Köprüsü, günümüzde bile dünyanın ilgisini çeken bir Osmanlı eseridir. Mostar'a değer katan ve şehrin simgesi olan bu köprü, her yıl yüz binlerce turisti çekerek, bölge halkına önemli bir ekonomik gelir sağlamaktadır.

İstanbul 16. yüzyıldan itibaren dünyanın en önemli liman şehri olarak da ün kazanmıştır. Ülkenin millî gelirine büyük bir ekonomik girdi sağlayan İstanbul, devletin Akdeniz üzerinde sağladığı egemenlik sayesinde en müreffeh şehir haline gelmiştir. Bu gelişmelere paralel olarak İstanbul'un imarı ve şehrin büyük anıtlarla süslenmesi mümkün olabilmıştır. İç ve dış ticaretin canlılığı sayesinde en zengin yerleşmeler olan Osmanlı liman şehirleri, yabancı tüccarın da toplandığı merkezler olmuştur.

6. ŞEHİR VE KORUMA BİLİNCİ

İnsanlar kültürlerini, yaşama biçimlerini ve edindikleri deneyimleri mekâna taşır ve mekân üzerinden bir bilgi birikimi olarak gelecek nesillere aktarmış olur. Bu bakımdan mimarlığın insan için bir anlatım biçimi ve bir anlatım dili olduğu kabul edilmektedir. Antik dönemlerde ve Orta Çağ boyunca hem doğu hem de batı kültürlerinde mimarlığın bir dil olarak kullanıldığını görmek mümkündür. Modern dönemlere kadar bir yapının mabet, türbe, kervansaray, han, çarşı, medrese, saray, hamam veya ev olduğunu veya hangi amaçla yapıldığını mimari biçiminden anlamak mümkündür. Modern zamanlarda ise yapılar önceki süreçlerdeki gibi kullanıma özgü form özelliğini büyük ölçüde kaybetmişlerdir. Ülkemizde tarihî mekân ve alanlar için üretilen projelerin mekânın toplumsal, kültürel ve psikolojik değerini gözletmekten uzak oldukları söylenebilir (Çırak, 2010: 29-37).

Günümüzde koruma anlayışının sadece maddî kültür varlıklarını kapsamadığı, somut olmayan kültür değerlerini de içine aldığı üzerinde durulmaktadır. Başka bir deyişle somut olmayan kültür değerlerinin de koruma kapsamında ele alınması gerektiğine vurgu yapılmaktadır. Bu bakımdan korunan tarihi eserlerin önemi, oralarda geçen ve yaşanan olaylar ve belleklerde yer eden anılarla birlikte değer kazanmış olmasıdır. Tarihi yapıların ortadan kaldırılmasıyla, geçmiş dönemde yaşanan anılar da yok edilmiş olur. Koruma kavramının manifestosunu yazan Fransız düşünür Victor Hugo, koruma bilincinin anılardan başladığını dile getirir. Bu sözleri ile Hugo, insan kimliğinin yaşanmış anılardan ibaret olduğunu

vurgulamak ister. Yaşadığımız çağda koruma anlayışı ve içeriği daha derin boyutlar kazanmıştır.

Şehirlere ve uzun zaman dilimi içinde kimlik kazanan mekânlara saygı, insanlara saygının gereğidir. Arkasında yüzlerce yıllık birikimi saklayan, insan emeğinin değerli ürünlerini günümüze taşıyan tarihî eserleri yok etmek, telafisi mümkün olmayan büyük bir kayıptır. O kültür varlığının, içindeki elemanlarla birlikte yok oluşu, insanlık tarihinin bir dramı olarak kabul edilmektedir. Unutmamalıdır ki canlı varlık gibi “nesnelerin de gözyaşları vardır.”

(Publius Vergilius Maro'nun şiiri: “Sunt Lacrimae rerum...” “Çünkü nesnelerin de gözyaşları vardır.”)

7. GELENEKSEL-MODERN ÇATIŞMASI

Geleneksel dokularda yer alan insan ölçeğindeki sokakları eğri-büğrü veya kargacık-burgacık diye aşağılamak, bunların üzerinden düz çizgiler çekip geniş yollar açarak motorlu araçların hızla geçmesine imkân sağlamak kabul edilebilir bir yaklaşım olamaz. Bu yaklaşım ile ancak ve ancak gürültü ve egzoz dumanları ile ses ve hava kirliliği arasında, sokakta oynayan çocukların ezildikleri bir ortam yaratılmış olur. Ülkemizde modernleşme adıyla şehirlerimizdeki mekânlar, adeta otomotiv sanayinin isteği doğrultusunda tasarlanmaktadır. Bu yaklaşımla şehirlerimizin neredeyse tamamı, trafik terörü altında imar edilmektedir.

Geleneksel şehir dokusunun modernleşme adına terkedilmesi, bu kültürün en işlevsel elemanı olan çıkmaz sokakların da tarihe karışmasına yol açmıştır. Osmanlı mahalle dokusunun konut bölgelerinde yer alan çıkmaz sokakların kurgusunu algılamak yerine, bunları ortadan kaldırmayı hedeflemek yanlış bir yaklaşımdır. Mahremiyet işlevini de içine alan çıkmaz sokakların, insanları birbirine yakınlaştırdığı, dayanışma ve kontrol gibi mahalle kültürünü pekiştirdiği, araçların ve yabancıların girişini engelleme ve en önemlisi çocukların güven içinde oynayarak birbirileri ile kaynaşmalarına zemin hazırladığı göz ardı edilmemelidir. Kadim şehirlerde eski mahallelerin yok oluşu hızlanırken, modern şehircilikte konut bölgelerinde yol ve sokaklar, motorlu araçların hızlı geçişine göre tasarlanmaktadır. Bu durum çocukların eve kapanmasına, diğer çocuklarla yüz yüze sosyalleşme imkânlarından mahrum kalmalarına, sanal aleme bağlı duygusal zafiyetlere uğramalarına ve sonuçta çevreye güvenmeyen kişilik sahibi olmalarına yol açmaktadır (Mutlu, 2015: 20).

Bu açıdan modern şehir tasarımında, çocukların güven ortamı içinde oynadıkları “çıkılmaz sokak” formunun, bir alternatif çözüm olarak değerlendirilmesini öneren yaklaşımların ciddiye alınması gerekir. Modern şehir düzenlemelerinde çocuklardan başka, yaşlı ve engellilere karşı da haksızlık yapılmaktadır.

Osmanlı şehir kültürü konusunda hiçbir bilgisi ve deneyimi olmayan çağdaş mimar ve şehir plancıları tarafından, Anadolu'daki geleneksel şehir dokularına zarar verilmiştir. Anadolu'da varlığını sürdüren Safranbolu, Göynük, Kastamonu, Cumalıkızık ve Birgi gibi geleneksel dokular nispeten korunabilmişse de Bursa, Edirne, Amasya ve Kütahya gibi Osmanlı şehir kültürünü sergileyen yerleşmelerin çoğunda geleneksel dokuların büyük kısmı bilinçsizce aşınmıştır. Taş mimarının egemen olduğu Anadolu'nun güneydoğu bölgesinde Mardin, Şanlıurfa, Diyarbakır ve Gaziantep gibi şehirlerde de geleneksel dokuların korunmasında sorunlar yaşandığı biliniyor.

Ulaşım konusunda doğru dürüst çözüm üretilmeyen ülkemizde en çok motorlu araçların önceliğine önem verilmektedir. Şehir dokusunu zorlayarak düzenleme yapılması

trafik sorunlarını daha da ağırlaştırmıştır. Daha çok güçlü kesimlerin, yetişkinlerin, ekonomik ve teknolojik önceliklerin istek ve ihtiyaçlarına göre çözüm üretilmesi; güçsüzlerin, engellilerin ve çocukların dışlanarak modern şehir düzenlemelerine gidilmesi sağlıklı sonuç vermeyecektir. Ülkemizde başta İstanbul olmak üzere metropollerin trafik sorunları çözülmeyen çağdaş şehir standartlarına ulaşmak mümkün değildir. Dünya metropollerinde, şehir trafiği içinde minibüs araçlarının olması kabul edilemez bir durumdur. Minibüs, daha çok kırsal alanlarda, kasaba ve köylerde ucuz ulaşım için kullanılan bir araçtır.

8. SONUÇ

Mimarlık hiç şüphesiz insanların bir ifade biçimi, bir anlatım dilidir. İnsanlar kültürlerini, yaşama biçimlerini ve edindikleri deneyimleri mekâna taşır ve mekân üzerinden bir bilgi birikimi olarak gelecek nesillere aktarmış olur. Ortak hafıza, toplumun anılarında yaşayan tarihtir. Geçmişte aynı kaderi yaşamış olan toplum, bu bilinç ile yaşadığı çevreyi korur ve sürdürülebilir hale getirir. Medeniyet inşasının bu açıdan büyük değer taşıdığını ve toplumun geçmişte üretilen simgesel yapılara saygı gösterip korumasını gerektirir.

Şehrin tarihî dokusu üzerinde modern tasarım üretmek yerine, bu alanın dışında uygulamalara gitmek, tarihi dokuyu kendi geleneği içinde ele almak gerekir. Böylece geliştirilen planlamalarda daha duyarlı ve dikkatli bir yaklaşım sergilenebilir. Tarihi yapıların kimlikleri doğru okunarak, geleneksel yol ve sokak ağlarının uzun yıllar içinde oluşmuş özgün biçiminin yaşatılması sağlanmalıdır. Geleneksel ile modern çatıştırmadan, daha uzlaşmacı bir tavır sergileyerek geleneksel-modern anlaşmasını tasarım düzeyinde çözümlenme yolları aranmalıdır.

Kadim şehir dokularının sağlıklı bir şekilde korunması ve değerlendirilmesi için bu alanda uygulanan politika ve çalışmaların tarihî, sosyal ve kültürel boyutlarıyla ele alınması gerekir. Şehirde oluşan mimarlık abideleri ile tarihî dokuların korunup yaşatılması, ancak ve ancak siyaset üstü bir kültür politikasının yürürlüğe girmesi ile mümkün olabilir.

Bilgilendirme / Teşekkür

Makalede kullanılan tüm görseller aksi belirtilmediği sürece yazarlara aittir.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Bu makalede olası bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKLAR

- ARLI, A., 2019. Şehirlerin kültürü ve kimliği üzerine. *İçinde: Şehircilik ve Mutlu Şehir Sempozyumu-Kartepi Zirvesi*, 25-27 Ekim 2019, Kocaeli.
- CANSEVER, T., 1997. *İslam'da şehir ve mimarî*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- ÇIRAK, A. A., 2010. Korumanın toplumsal ve kültürel boyutu neden önemli? biz nasıl bakıyoruz?. *Planlama*. (2010/1), s. 29-37.
- GÜLCÜ, A. İ., t.b. *Süleymaniye Camii*. [fotoğraf] Prof. Dr. Suphi Saatçi Arşivi, İstanbul.
- KOS, K., 2019. *İstanbul şehir tarihi ve mimarisi*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- KUBAN, D., 2010. *İstanbul bir kent tarihi (Bizantion, Konstantinopolis, İstanbul)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası-Kültür Yayınları.

- MUTLU, A., 2015. Sokağa çıkmak için çıkmaz sokak. İçinde: *IV. Uluslararası Canik Sempozyumu*, 15-17 Mayıs 2015, Samsun.
- TURAN, O., 2009. *Selçuklular tarihi ve Türk-İslam medeniyeti*. İstanbul: Ötüken Neşriyat - Tarih Dizisi.
- SAATÇİ, S., 1997. *Ohri*. [fotoğraf] Prof. Dr. Suphi Saatçi Arşivi, İstanbul.
- SAATÇİ, S., 2011. *Notre-Dame Kilisesi*. [fotoğraf] Prof. Dr. Suphi Saatçi Arşivi, İstanbul.
- SAATÇİ, S., 2013. *San Pietro Bazilikası*. [fotoğraf] Prof. Dr. Suphi Saatçi Arşivi, İstanbul.
- SAATÇİ, S., 2014. *St. Paul Katedrali*. [fotoğraf] Prof. Dr. Suphi Saatçi Arşivi, İstanbul.
- SAATÇİ, S., 2017. *Safranbolu*. [fotoğraf] Prof. Dr. Suphi Saatçi Arşivi, İstanbul.

Biyografiler

Suphi SAATÇİ

Kerkük'te doğdu (1946). İlk ve orta öğrenimini Kerkük'te tamamladı. 1966 yılında İstanbul'a geldi. Girdiği İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi (bugünkü Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi)'nin Yüksek Mimarlık Bölümü'nden 1974 yılında mezun oldu. Bir süre çeşitli kurum ve kuruluşlarda tarihî çevre koruma uzmanı olarak danışmanlık yaptı. Kerkük Evleri üzerine yaptığı doktorasını İTÜ Mimarlık Fakültesi Fen Bilimleri Enstitüsünde 1992 yılında tamamladı. 1994 yılında doçent unvanını aldı. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nin çeşitli kademelerinde görev yaptı. 2002 yılında profesörlüğe yükseltildi. Daha sonra Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nin rektör yardımcılığı görevine atandı (1 Şubat 2011). Bu görevde iken yaş haddinden (1 Temmuz 2013) emekliye ayrıldı. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesinin Mimarlık ve Tasarım Fakültesine girdi (Ekim 2014) ve Mimarlık Bölüm Başkanlığına atandı. Halen aynı görevi sürdürmektedir. Ulusal ve uluslararası sempozyum ve toplantılarda sunulmuş bildirileri ve yayımlanmış bir çok makale, inceleme ve araştırma yazıları vardır. Saatçi'nin 30'a yakın basılmış kitapları bulunmaktadır.